

Saf Aklın Eleştirisi'nde Şematizmin Rolü ve Önemi

The Role and Importance of Schematism in the Critique of Pure Reason

SELDA SALMAN

İstanbul Kültür University

Received: 29.08.2021 | Accepted: 25.10.2021

Abstract: This article focuses on Transcendental Schematism in the Critique of Pure Reason. Schematism has the utmost importance for the explanation of the deduction of the categories, and application of the pure concepts to experience. As the material of sensibility and understanding are heterogeneous, schematism bears the vital role of rendering them homogeneous for the possibility of cognition. Thus, schematism both elucidates the structure of the determinate judgments and the ground of transcendental philosophy by subtly building a bridge between the sensibility and understanding. Despite its significance, schematism is often criticized for its difficulty and incomprehensibility. In this context, this study aims to illuminate the structure of schematism and underline the importance of it for transcendental philosophy as it is presented by Kant in the *Critique of Pure Reason*.

Keywords: Kant, Critique of Pure Reason, schematism, imagination, synthesis.

Giriş

Saf Aklın Eleştirisi (Kritik der reinen Vernunft) kritikler projesinin ilk eseri ve Kant'ın 21 Şubat 1772 yılında Marcus Herz'e yazdığı mektup (Kant, 1999, s. 133)¹ dikkate alındığında evvelinden gelen düşünsel süreçlerin yoğunlaştığı dokuz yıllık titiz bir çalışmanın ürünüdür. Bilindiği üzere Kant, kendisini dogmatik uykusundan uyandıran David Hume'da rafine bir halde temsil edilen emprisizmi ve felsefe tarihinin kadim geleneklerinden idealizmi felsefi sorulara bir yanıt niteliğinde görmez ve transendental (*Transzendental*) felsefeyi bina eder. Bunu da bilişi (*Erkenntnis*) mümkün kılan yetileri birbirinden kesin çizgilerle ayırarak, böylelikle de bilmenin, ahlak ve estetiğin² zeminini de farklı yetilere dayandırarak gerçekleştirir.

Kant ikinci ve üçüncü kritiklerde duyusallığın (*Sinnlichkeit*) alıcılığı ve anlama yetisinin (*Verstand*) kavramları ile bir sentez kurmak zorunda olmadığı için bu çalışma kapsamında ele alınacak şematizmi ahlak ve estetik sistemin bir parçası olarak koymaz. Bu nedenle şematizm yalnızca birinci *Kritik*'in temel bölümleri arasında yer alır. Buna istinaden bu çalışmada yalnızca birinci *Kritik* ele alınmaktadır.

Gerek epistemolojiye ilişkin gerek ontolojik bir eser olarak alınsın, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin insan bilişine dair açıklaması duyusallık ve anlama yetisinin keskin ayırımına dayanır. Ancak bu keskin ayırım aynı zamanda bu iki yetinin malzemelerinin birleştirilmesi sorununu da gündeme getirir. Şematizm bölümü ise tam da bu birleştirmenin nasıl gerçekleştiğini açıklar ci-hettedir. Ne var ki Şematizm *Saf Aklın Eleştirisi*'nin en önemli ama bir o kadar da anlaşılmaz, tartışmalı ve muğlak addedilen bölümlerinden biridir. Erken dönemden itibaren böylesi ifadeleri şematizmi “gizemli” addeden F.H. Jacobi'de, bu bölümün “derin karanlığı ile ünlü” olduğunu dile getiren Schopenhauer'da görmek vakiadır.³ Oldukça kısa olan (yaklaşık yedi sayfa) Şematizm bu nedenlerden dolayı zaman zaman Kant okuyanların, özellikle

¹ Kant bu mektupta Herz'e “Kendime şunu sordum: İçimizde olan ‘temsil’ dediğimiz şeylerin nesne ile ilişkisinin temeli nedir?” yazarak çalışmanın yakın zamanda tamamlanacağını söylemiş olsa da ilk *Kritik* yaklaşık dokuz yıl sonra 1781'de yayımlanır.

² Burada “estetik” kelimesi ikili bir anlamda kullanılmaktadır. Birinci anlam *Saf Aklın Eleştirisi*'ndeki “Transendental Estetik” bölümünün de imlediği “duyusallık” alanına, ikinci anlam da beğeni yargısına işaret eden estetiği imlemektedir.

³ Aktaran Shaper, E. (1964) Kant's Schematism Reconsidered. *Review of Metaphysics*. Cilt:18. Sayı: 2, 267:292, s. 270, dn. 4.

de Kant'ı derinlemesine okumayanların dikkatlerini yeteri kadar yönlendirmedikleri bir bölüm olarak kalır.

Şematizmin zorluğu özellikle anlama yetisinin deneyimden herhangi bir şey almayan saf kavramları olan kategorilerin deneyime (*Erfahrung*) uygulanmasının mümkün kılınmasındaki zorluktur. Dolayısıyla kategorilere ilişkin tartışmaların halihazırdaki yüklerini de taşır. Ancak, haddizatında şematizm bölümü bu tartışmaların en azından bir kısmını yanıtlar niteliktedir. Bu çalışmanın amaçlarından biri de bu ilişkiyi açıklamaya hizmet etmektedir.

Şematizm düşüncesi, Kant felsefesinde *Kritik*'ler öncesinden başlayarak karşımıza çıkar. Bu nedenle oldukça erken dönemde temel bir çözüm üretme girişimi olarak düşünülebilir. Bunu gösteren eserlerden biri Kant'ın profesörlük kadrosu almak üzere sunduğu ve 1770 *Tezi* olarak anılan *De Mundi Sensibilis atque Intelligibilis Forma et Principiis (Duyulur ve Düşünülür Dünyanın Form ve İlkeleri Üstüne)* başlıklı çalışmadır. Burada Kant anlama yetisi ve duyusallık arasındaki bağın zamanın sentezi ile sağlanabildiğine değinir (Kant, 1992, s.378). Bu çalışmada “duyulur kavramlar” konusunda şematizme ilişkin görüşlerini sergileyen Kant, zaman içerisinde *Tez*'indeki düşüncelerinde kapsamlı bir değişiklik yapmasına karşın şema anlayışı konusunda önemli bir değişikliğe gitmiş görünmemektedir (Bkz. De Boer, K., 2018). Birinci *Kritik*'te olduğu gibi Şematizm terimi apaçık bir şekilde karşımıza çıkmasa da zamanın genel olarak sentez ve özellikle de nedensellik dahil olmak üzere kavramlar için bağlar kurulmasında merkezi bir öneme sahip olduğu görülür ve bununla bağlantılı olarak 1770 *Tezi* zamanı merkezi bir yerde konumlandırır (Kant, 1992, s. 378).

“Saf Anlama Yetisi Kavramlarının Şematizmi” başlığında şematizmin tüm açıklığıyla ele alındığı ilk eser *Saf Aklın Eleştirisi* olur ve “Saf Anlama Yetisi Kavramlarının Dedüksiyonu⁴ Üzerine” başlıklı bölümle doğrudan bağlantı içinde duyusallık ve anlama yetisi arasındaki köprünün nasıl tesis edileceğine ilişkin aydınlatma niteliğindedir. Kant'ın anlama yetisi kavramlarının deneyime hangi hakla (*quid juris*) uygulandığını göstermeye çalıştığı

⁴ *Saf Aklın Eleştirisi*'nde “dedüksiyon” kavramı mantıksal bir tümdengelim anlamına gelmez. Daha ziyade, bu bölümün hemen başında Kant'ın da sorduğu *quid juris* ve *quid facti* sorularının işaret ettiği hukuk alanının terimleri ışığında değerlendirilmesi gereken bir kavramdır ve juriye (bu durumda bize) durumla ilgili bilgi verip gerekçeleri sunarak bir ispat ve ikna çabasına denk düşer.

Dedüksiyon bölümü aynı zamanda Kant çalışmalarında en fazla tartışma yaratan bölümlerden biridir ve bunun nedenlerinden birini de Kant'ın *Kritik*'in ikinci basımında (1787) bu bölümü neredeyse tamamen değiştirmiş olması teşkil eder. Ne var ki Dedüksiyon bölümünde yapılan değişiklikler Dedüksiyonla bire bir bağlantı içindeki Şematizm bölümünü etkilemez ve Şematizm ikinci basımda da (1781 [A] ve 1787 [B] edisyonları) neredeyse olduğu gibi korunur.

Şematizm, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin basımından çok sonra dahi Kant için önemli olmaya devam eder. Öyle ki *Kritik*'le ilgili kendisine en fazla yöneltilen sorulardan biri olmuş görünmektedir. Öyle ki Kant birinci *Kritik*'in birinci basımından yaklaşık yirmi altı yıl sonra, 1797 tarihli bir notunda şematizme değinirken şöyle der: “Genel olarak, şematizm en zor noktalardan biridir. –Bay Beck dahi içinden çıkamamıştır. Bu bölümü en önemli bölümlerden biri olarak görüyorum” (Kant, 2005, 6359, 18:686, s. 393-394). Bu alıntıda ismi geçen kişi Kant'ın çalışmalarının bir özetini yazan Jacob Sigismund Beck'tir. Kant'ın mektuplarından hareketle Beck'in de kavramakta en fazla zorlandığı bölümlerin Dedüksiyon ve Şematizm olduğu ve Kant'ın tekrar tekrar bu bölümleri anlatmaya ve özetlemeye çalıştığı görülür (Kant, 1999, 130 numaralı Beck mektubu. s. 398-401). Kant'ın yaşamı süresince yaptığı tüm açıklamalara rağmen bu bölüm yine de tartışmalı bölümlerden biri olarak kalır.

Bu çalışmanın da temel amacı şematizmi açıklamaktır. Burada yürütülecek olan açıklama çabasında Kant'ın çizdiği tabloya sadık kalınmaya çalışılarak şematizmin neden kilit bir öneme sahip olduğuna işaret edilecek ve Kant'ın yetiler arasındaki ilişki sorununa şemalar üzerinden nasıl çözüm bulunduğu aydınlatılacaktır. Bu saikten hareketle öncelikle şematizm ve şemaların yapıları incelenecek, şematizmi üreten yeti olarak hayalgücünün önemine işaret edilecek ve ortaya çıkan tabloda şemaların anlama yetisinin saf kavramlarının deneyime uygulanması ile yargıyı mümkün kılma zemini ortaya çıkarılmaya çalışılacaktır. Şematizm karanlık ve karmaşık bir yapıya sahip olmaktan ziyade, dedüksiyonu da açıklığa kavuşturan bir mahiyettedir ve Kant'ın transendental projesi için yüksek dikkat ve ihtimamı hak eder.

Şematizm

Şematizmi daha iyi kavramak için bu bölümünün hemen öncesine, İlkelerin Analitiği başlıklı kısa bölüme kısaca göz atmakta fayda bulunmaktadır. Burada Kant bilmenin yetileri arasında bir hiyerarşi kurar ve “anlama yetisi” (*Verstand*), “yargı gücü yetisi” (*Urteilstkraft*) ve “aklı” (*Vernunft*) bilmenin yüksek yetileri olarak sıralar ve kavramlar, yargılar ve çıkarımlar üzerine eğileceğini bildirir (A131/ B169).⁵ Bu ayrım yargı gücü yetisine odaklanarak anlama yetisinin nasıl kullanıldığına işaret etmek için yapılmış görünmektedir. Çünkü anlama yetisi kuralları barındırırken yargı gücü yetisi de empirik malzemeyi bu kurallar altına getirerek sınıflandıran ve bu kuralları empirik verilere uygulayan yetidir.

Şematizm bölümü, yargı gücü yetisinin transendental öğretisinin ilki ve “saf anlama yetisi kavramlarının kullanımının yegâne olanağını sağlayan duyusal koşulu” olarak karşımıza çıkar (A136/ B175. Vurgu bana ait). Buradaki temel mesele yukarıda da belirtildiği gibi bir nesneyi bir kavramın altına getirmek, nesnenin temsiliyle kavram arasındaki homojenliği, bağlantıyı tesis etmektir. Bu bağlantı hiçbir şekilde duyusal aracılığıyla kurulamaz çünkü duyusal kategorilerin divanı değildir, bize verilerin sunulmasını sağlar ama deyim yerindeyse bu veriler bizimle konuşmaz. Kaldı ki yalnızca duyular aracılığıyla nedensellik gibi kategorilere ulaşmak mümkün değildir (A138/ B177). Bu tam da empirizmin iddiasıdır. Ama aynı zamanda bizatihi anlama yetisi de yetersiz kalır. Anlama yetisi tek başına bağlantıları kurabiliyor olsa idi bu da idealizme düşmek olurdu. Bu nedenle Kant birbirinden tamamen farklı iki yeti koyar ve bu yetilerin içerik ve kavramlarını heterojen düşünür. Bu ise görüşlerle kavramlar arasında herhangi bir ortaklık olmadığı anlamına gelir (Gözkân, 2018, s. 53). Dolayısıyla ne kavramlar görüşleri ne de görüşler kavramları üretebilir olur. Bu, transendental felsefenin, anlama yetisinin kavramları ile duyusal alıcılığına verili gelen tezahürler arasında bir aracıya ihtiyaç duyması demektir. Kant bunu şöyle dile getirir:

Şimdi açıktır ki bir yanda kategori ile diğer yanda tezahür ile türdeşlik içinde [homojen] durması gereken ve birincinin ikinci üzerine uygulanmasını olanaklı kılan *üçüncü bir şey olmalıdır*. Bu aracı temsil, saf (empirik herhangi bir şey

⁵ *Saf Aklın Eleştirisi'*nden yapılan alıntılarda *Akademie* edisyon referans sistemi kullanılacaktır.

barındırmayan) ve gene de bir yandan intellektüel (*intellektuell*) diğer yandan duyusal olmalıdır. Böyle bir temsil transendental şemadır (A138/ B177. İtalik vurgu bana ait).⁶

Açıkça görüleceği gibi Kant burada transendental şemayı aracı, bağlayıcı “üçüncü bir şey” (*tertium quid*) olarak konumlandırmaktadır. İlerleyen aşamalarda daha ayrıntılı ele alınacak olmakla birlikte Kant felsefesi açısından oldukça önemli bir diğer unsur da şemanın daima hayalgücünün bir ürünü olmasıdır (A140/ B179). Kant yalnızca duyusallık ve anlama yetilerini ayırmaz. Bu iki yeti dışında bir üçüncü yeti olarak da hayalgücü yetisini (*Einbildungskraft*) koyar. Böylelikle hayalgücünün şemaları kavramların görüye uygulanmasının aracı olur.

Deneyim nesnelere şemalar aracılığıyla kavramların altına alınarak yarıda bulunur. Ancak Kant felsefesi söz konusu olduğunda tek bir kavram türünden söz etmek mümkün değildir. Şöyle bir bakıldığında karşımıza (i) empirik kavramlar, (ii) matematik kavramlar ve (iii) saf kavramlar ya da kategoriler çıkar. Ancak tartışmanın temel unsuru, Şematizm başlığının da imlediği gibi saf kavramlar olacaktır. Yine de kısaca göz atılacak olunursa empirik kavramlar söz konusu olduğunda, Kant’ın kendi örneğinden hareketle köpek kavramında olduğu gibi tekil şeylerin ayırt edilebilmeleri söz konusudur. Bir köpek imgesinin köpek olarak somutlanması (*in concreto*) hayalgücünün şeması tarafından gerçekleştirilir. Köpek şeması ile algıladığımız şey birebir bir köpeğe denk düşmez ama bütün köpekler için geçerlidir. Burada genel ve tekil arasındaki karşılıklı ilişki söz konusudur. Tek tek köpeklerden köpek kavramı üretilemeyeceği gibi köpek kavramının da tek bir köpekle birebir örtüşmesi mümkün değildir. Bu kavramlar için deneyim şarttır ama kavramın kendisi salt deneyimden türetilemez. Matematik kavramların şematizmi ise imge üretimi olarak ele alınabilir: Örneğin bir üçgen kavramından bir üçgen çizmek. Üçgen kavramı empirik bir kavram değildir. Dolayısıyla empirik dünyada bir üçgenle karşılaşmak ancak üçgen kavramının şema aracılığıyla uygulanması sonucu imgeleştirme ile mümkün hale gelir. Bu imge üretimi ise kavramın kuralları takip edilerek, bu kurallar doğrultusunda mümkündür.

⁶ Daha sonra değinileceği gibi, Heidegger’in Kant okumasında da şemaların hayalgücü tarafından üretilmesi hayalgücünün hem duyusallık hem anlama yetisi ile ilişki kurabilmesinin bir sonucudur (Bkz. Heidegger, 1997, s. 189).

Diğer iki kavram türünden farklı olan kategoriler ise saf kavram olmaları hasebiyle herhangi bir empirik öge içermez. Köpek ya da üçgen gibi gösterilebilir bir nesne haline getirilebilmeleri mümkün değildir. Dolayısıyla karşımıza saf kavramların şematizminde “zaman-belirlenimleri” olarak yeni bir alan açılacaktır. Ayrıntılı inceleneceği üzere zamansallık şematize etmenin ‘ana toprağını’ oluşturacaktır (Krämer, 2018, s. 310).

Aralarında çok fazla ortaklık bulunmayan bu kavramlara bakıldığında şematizmin zorluğu henüz bu aşamada da hissedilebilir.

Saf kavramlara yönelik açıklama şemanın ne olduğuna ilişkin, zaman-belirlenimi olması dışında bir ipucu sunmaz. Bu nedenle Kant şemanın ne olmadığını söyleyerek açıklamasına başlar: Şema imge değildir. Monogram gibi düşünülebilse de monogram da değildir.

Monogram, İmge ve Şema Ayrımı

Monogram terimi, *Saf Aklın Eleştirisi*'nde sık karşılaşılan bir terim olmamakla birlikte Kant monogramı şemayı açıklarken kullandığı için burada kısaca değinilecektir. Kant şematik bir temsilin “*a priori* hayalgücünün bir monogramı” olduğunu dile getirir.⁷ *Kritik*'te monogram sözcüğünün ilk kez geçtiği yer, Şematizm bölümünde Kant'ın imge ve şema arasında ayrım yaptığı paragraftır: “Duyusal kavramların (uzaydaki figürler gibi) şeması saf *a priori* hayalgücü yetisinin bir ürünü ve deyim yerindeyse bir monogramdır ki imgeler ilkin bunun yoluyla ve buna göre olanaklı olurlar” (A142/ B181).

Ek olarak, “Transendental Diyalektik”in “Saf Aklın İdeali” kısmında hayalgücü ve monogramı yeniden gündeme gelir:

Hayalgücünün hiç kimse tarafından açıklanamayan ve anlaşılır bir kavramı ve-rilemeyen yaratıları açısından (...) [b]unlar bir bakıma salt birer *monogram*dırlar ki saptanabilir *hiçbir kural tarafından belirlenmemiş* bir küme gibi dururlar, belirli bir imgeyi olmaktan çok değişik deneyimler ortasında boşlukta asılı bir taslak oluştururlar –tıpkı ressamların ve fizyognomistlerin kafalarında taşıdıklarını ileri sürdükleri ve ürünlerinin ya da giderek yargılarının iletilmesi olanaksız gölgemsi bir imgesi olması gereken bir şey gibi (A570/ B598. İtalik vurgu bana ait).

Görülebileceği gibi Kant'ın monograma ilişkin düşünceleri bize bir

⁷ Şema ve monogram arkitektonik bölümünde de geçer. Bu bölümde Kant monogramı bir tür “ana hat”, “kroki” olarak tanımlar. Bkz. A833/B861.

ipucu verebilecek mahiyette dursa da muğlaktır. Muğlaklığın nedeninin monogramların kuralsız ve belirsiz üretimler olarak ayrılmalardır. Şemalar için ise kuralsızlıktan söz etmek mümkün değildir çünkü şemalar bizatihi üretim kurallarıdır. Öyle görünmektedir ki burada Kant'ın monogram ile dile getirmeye çalıştığı *Yargı Gücünün Eleştirisi*'nde gündeme gelen ve hayalgücünün birbirine benzer sayısız imge arasında benzerlikler kurarak (örneğin insan imgeleri), bu imgeler arasında salınarak (*schweben*) ortalama ama standart olmayan bir imge üretme özelliğine ama özellikle de bu salınma işaret etmesidir (Kant, 2007, 5:²³⁴).

Kant'ın özellikle altını çizdiği bir diğer ve belki de en önemli fark da şema ve imge arasındaki farktır. Bu gerçekten de oldukça önemlidir; nitekim şema bir imge değildir. Resim ya da geniş anlamıyla imge belirli bir şeye aittir. Yani hem duyuşsal hem zihinsel temsilleri kapsar. Dolayısıyla halihazırda bir deneyim nesnesidir. Şemanın imgeden farkı tam da burada yatar: Resim ya da imge tikel bir temsildir (A140/ B179). Bir şema, Kant'ın örnek verdiği üzere örneğin bir üçgen şeması bir imge değildir. 5 sayısının imgesi ile şeması birbirinden ayrıdır, şema uzaysal değildir, düşünce dışında bir varlığı yoktur.

Yukarıda sıralanan farklardan hareketle şemanın ne olduğuna dair verilebilecek yanıt şemanın “hayalgücünün sentezinin bir kuralı” olduğudur. İmge, Kant'ın empirik olarak adlandırdığı yeniden üretici hayalgücünün⁸ üretimi iken, şema saf, *a priori* hayalgücünün üretimidir. Şemalar aracılığıyla imgeler mümkün hale gelir ancak burada kavramlar da devrededir (A142/ B181). Bir diğer deyişle şemaların kavramlarla ilişkisi imgeyi mümkün kılar. Bu sebeple imge ve kavram arasında bir örtüşme yoktur. Örneğin hiçbir üçgen imgesi, tüm üçgenler için geçerli olacak üçgen kavramının yerini tutamaz.

Burada da empirik kavramların durumu matematik kavramlardan biraz daha karmaşık görünmektedir. Nitekim bir üçgenin belirlenmesine yaranan kural ile –köpek türleri arasındaki büyük farklar düşünüldüğünde– bir köpeğin belirlenmesine ilişkin kural oldukça farklıdır. “Muhtemelen, bu-

⁸ Kant A141/ B181'de imgenin üretici hayalgücünün üretimi olduğunu dile getirir. Ancak burada bir tapaj hatası olduğu ve üretici değil yeniden üretici hayalgücü olması gerektiği tartışılmaktadır.

nun sebebi matematik kavramların sınırlı bir sayıda (*a priori* olarak belirlenebilir) olası biçime ve özelliğe sahipken, empirik kavramlar söz konusu olduğunda çeşitli mümkün örnekleme biçimlerinin belirsiz olmasıdır” (Allison, 2004, s.209). Köpeklerin, örneğin, türleri, büyüklükleri, tüyleri, renkleri, dişleri, kulakları, bacak boyu vb. gibi ölçütler düşünüldüğünde üçgen kavramındaki açılı, köşeli ve kenar belirleyenlerinden farkı görülebilir.

Kant yorumcularından H. J. Paton matematik kavramların daha kolay anlaşılır olduğunu dile getirir. “Üçgenlik” kavramını ele alırsak karşımıza üçgen kavramı, şeması ve imgesi çıkar. Şemanın buradaki işlevi kavram ve tekil imge arasında, evrensel ile tikel arasında dolayımı gerçekleştirmek aynı zamanda tekil örnekler oluşturabilmektir. “Hayalgücünde *a priori* olarak üçgeni nasıl inşa edeceğimizi bildiğimizde, üçgenliğin ne olduğunu biliriz” (Paton, 1936, Cilt II, s. 34). Empirik kavramlardaysa bir kavramın imgesini üretmemiz empirik deneyimize bağlıdır. Bir köpeğin imgesini deneyime dayanarak ürettiğimizde bir köpeğin ne olduğunu biliriz. Tıpkı matematik kavramların imgesinde olduğu gibi imge olarak köpek ile evrensel bir kavram olarak köpek arasında hiçbir zaman birbiri ile örtüşemeyecek bir mesafe vardır. Ne var ki burada, Paton’ın da dile getirdiği ve çokça tartışılan şu soru gündeme gelir: Kavram ile şemayı birbirinden ayıran nedir? Bu soru, şematizm bölümünün zorluklarından birini oluşturur. Bu eleştiriye yanıt olarak kategorilerin ve kavramların zamansal olmayan, üretken olmayan, durağan, sabit, boş bir yapıya sahip oldukları, bu yapıyı deyim yerindeyse hareketlendirmenin ve uygulanabilir kılmanın ise zamanla bağlantılı şemalar üzerinden hayalgücü ile gerçekleştiği söylenebilir.

Üçüncü şema türünde, anlama yetisinin saf kavramlarında, daha önce de değinildiği gibi, diğer iki kavram türünden oldukça farklı bir yapı vardır. Esasen, şemaların “üçüncü bir şey”, bir ihtiyaç olarak karşımıza çıkmasının nedeni kategorileridir demek yanlış olmaz: Allison şöyle ifade eder: “Sorun, bağlantı kurulması gereken iki ögenin [tezahürler ve kategoriler] tamamıyla heterojen olmasıdır, ki bu durum bizatihi anlama yetisinin doğasından kaynaklanır; kavramlar arasından kategoriler, görü ile *doğrudan* hiçbir ilişkileri olmaması hasebiyle münferittir” (Allison, 2004, s.213). Kategorilerin, saf ya da empirik olsun duyusallıkla doğrudan bağlantıları olmaması gereği açıktır. “Dolayısıyla kategoriler, altlarında toplanan duyusal nesne-

lerle homojen görünmediği gibi nesnelere onlar aracılığıyla verildiği görüşlerin hiçbirisi [de] herhangi bir biçimde kategorilere karşılık gelmez” (Paton, 1936, Cilt II, s. 26-27).⁹

Kategorilerin matematik ve empirik kavramlarda olduğu gibi imgeleştirilmeleri de söz konusu değildir. Belirli bir nesne, örneğin bir “ev”, bir ev olarak tanınarak ev kavramının altında sınıflandırılabilir; ancak, hiçbir deneyim nesnesi kendisini örneğin bizatihi “olumsuzlama” ya da “çokluk” olarak sunmaz (Woods, 1983, s. 205). Kant şöyle der:

(..) bir saf anlama yetisi kavramının şeması hiçbir imge içerisine getirilemeyecek bir şeydir; tersine, yalnızca saf sentezdir ki, genel olarak kavramlar ile uyum içerisinde olan bir birliğin kuralına göre kategori tarafından ifade edilir/açıklanır ve hayalgücü yetisinin transendental bir ürünüdür. Bu ürün genelinde iç duyunun belirlenimini, [iç duyunun] formunun (zaman) koşullarına göre tüm temsiller açısından ilgilendirir, ama ancak bu temsiller *Apperzeption*'un¹⁰ birliğine uygun olarak bir kavramda *a priori* bağlanabilecek oldukları sürece (A142/ B181).

Dolayısıyla saf kavramların şemaları: (i) “saf sentez”, (ii) birlik kuralı, (iii) hayalgücü yetisinin transendental ürünü, (iv) iç duyunun belirlenimi, (v) zamanın koşullarına tabi, (vi) *Apperzeption*'un birliğine uygundur. Burada, hayalgücünün yanı sıra zaman ve iç duyunun –ki formu zamandır– öne çıktığı görülür. Nitekim kategorilerin şeması Kant tarafından zaman-belirlenimleri olarak tanımlanır.

Zaman-Belirlenimleri, Şemalar, Kategoriler

Şemaların, kategorilerin deneyime uygulanmasının imkân koşulu olduğu göz önüne alındığında karşılaşılan soru bu imkânın hangi zeminde gerçekleştiğidir. Kategoriler anlama yetisinin “boş” biçimleridir ve bunlar aracılığıyla herhangi bir nesne “belirlenebilir” ya da “bilenebilir” değildir. Deneyim yerindeyse kategorilerin bu bağlamda bir malzemeye ihtiyacı vardır. Bu

⁹ Paton, herhangi bir karışıklığa mahal vermemek için buraya bir not düşerek “*bir zamanda nesnelere oluşturmak için bir araya getirilmiş*” görüşlerin kategorilerle homojen” olduğuna değinir. Bu durum da duyusalık düzeyinde bir sentezi gerektirir.

¹⁰ Almanca *Apperzeption* Türkçe çevirilerde “tamalgı” olarak kullanılmıştır. Kant felsefesinde transendental *Apperzeption* ve empirik *Apperzeption* olmak üzere iki farklı biçimde karşımıza çıkan ve özellikle transendental *Apperzeption*'da kendinin bilinci ile bağlantılı olan bu kavram için “tamalgı” yerine, bir anlam karışıklığına sebebiyet vermemek için kelime Almanca kullanılmış, Almancada büyük harfle yazıldığı için baş harfi büyük bırakılmıştır.

malzeme ise ancak duyusallığın alıcılık faaliyeti gerçekleştiğinde ortaya çıkar. Paton bunu şöyle ifade eder: “bizim için kategoriler, zaman formu altında verilen *insan görüşü* ile birleşmelidir. Ancak zamanın şartlarına tercüme edildiğinde kategorilerin bir anlamı olduğu söylenebilir; (...) Zamanın şartlarına tercüme edildikçe artık *saf* kategoriler değil, *şematize edilmiş* kategorilerdir” (Paton, 1936, Cilt I, s. 260). Kant, transendental felsefesinin anlama yetisi kategorilerini, deneyimden herhangi bir şey almadan kurmak zorunda olması nedeniyle kategoriler ve görü arasında herhangi bir bağlantı olmaması zorunluluğu üzerinden, her ikisini bağlayan bir öge olarak zaman olmaksızın kuramaz (*A.g.e.*, s. 261).

Burada Kant'ın zaman formu ile ilgili söylediklerini kısaca hatırlamakta fayda var. Zaman iç duyunun formu olmakla uzay formundan ayrılır. Uzay yalnızca duyusallığın temsillerinin koşulu iken zaman hem duyusallık hem de düşüncenin temsillerinin koşuludur. Bu anlamda zaman uzaya üstündür ve yine iç duyunun formu olması hasebiyle her tür duyusallıkla ve tüm düşünce ögeleri ile bağlantılıdır. Aynı zamanda zaman transendental *Apperzeption*'daki saf sentezin ayaklarından biridir, dolayısıyla tüm deneyimin imkân koşulundaki sentezi mümkün kılar.

Aliye Kovanlıkaya bunu şöyle ifade eder: “Düşünmenin uzaya ve uzaydakine, zamana tabi olmayan bir erişimi olamayacağına göre, düşünme ve hissetme arasındaki bağ ancak zaman üzerinden kurulabilir” (Kovanlıkaya, 2014, s.43). Bu aynı zamanda kategorilerin düşünme ile dolayısıyla da iç duyu ile ve kaçınılmaz olarak onun formu zamanla ilgili olmasıdır (Kuehn, 2017, s. 241). Ne var ki buradaki zaman artık yalnızca duyusallığın saf formu olan zaman değil, duyusallığın ayrılmamış çeşitliliği olan zamandır. Dolayısıyla üretici hayalgücü tarafından sentezlenmiş zamandan bahsedilmektedir.

Kritik ele alındığında kategoriler ve şemalar arasındaki ilişki daha anlaşılır olacaktır. Burada Kant *nicelik* kategorisinde yer alan birlik, çokluk, tümlük kategorilerini sayısal bir şema ile zaman-dizisi (*Zeitreihe*) olarak açıklar. Bu başlıktaki her bir kategori için yalnızca *sayıyı* sunar.¹¹ Sayı, *quantitatis* şeması olarak homojen birimlerin art arda getirilmelerinin özetinin temsili olarak adlandırılır. Kant sayıyı “genel olarak homojen görünümün ayrılmamış çeşitliliğin sentezinin birliği” olarak ifade eder. Nitekim zamanın

¹¹ Buradan Kant'ın oldukça önemsendiği bir alan olan matematikle bağlantı görülebilir.

kendisi de görünün ayrımsanması ile oluşturulur (A143/B182). *Nitelik* kategorisi olan gerçeklik (*Realität*) zamanda duygulanımla bağlantılı ele alınır ve bu nedenle de (zamanda) bir varlık olarak tanımlanır. Duygulanım “daima tüm *a priori* bilişin dışında[dır]”¹² ve aynı zamanda iç duyunun formu olan zamandan da ayrılır. Olumsuzlama (*Negation*) kavramı (zamanda) var olmama/yokluk olarak açıklanır. Dolayısıyla bu iki kavram, gerçeklik ve olumsuzlama, zamanda bir doluluk ya da boşluk anlamına gelir (A143/B182). Kant zaman-içerik (*Zeitinhalt*) olarak açıkladığı nitelik kategorilerinin şemalarında sınırlama (*Limitation*) için ayrı bir açıklama sunmaz. *İlişki* kategorilerine geçildiğinde kalıcılık (*Substanz*) zamanda olgusal olanın kalıcılığı, “empirik zaman belirlenimi olarak olgusal olanın temsili” dolayısıyla diğer şeyler değişirken kalıcı olanı ifade eder ve kalıcılık zamanla kurulan böylesi bir bağlantı içinde ele alınır (A144/B183). Neden-sonuç (*Ursache und Kausalität*) ya da nedensellik şeması ise ayrılmamış çeşitliliğin zamanda art ardılığı, yani olgusal bir şey ile karşılaşıldığında onu her daim başka bir olgusallığın takip etmesi olarak değerlendirilir. Kant topluluk (*Gemeinschaft*) şemasını ise eşzamanlılık olarak açıklar (A144/B183). Dolayısıyla ilişki kategorileri zaman sırası/düzeni (*Zeitordnung*) olarak ifade edilir. Son olarak *modalite* kategori grubunda, olanak (*Möglichkeit*) çeşitli temsillerin genel olarak zamanın sentezi ile uyumu, bir başka ifadeyle, bir şeyin temsillinin herhangi bir zamanda belirlenimidir. Kant, fiilen var olmak (*Wirklichkeit*) şemasını belirli bir zamanda var olma, zorunluluk (*Notwendigkeit*) şemasını ise bir nesnenin tüm zamanlarda var oluşu olarak açıklar. Böylelikle modalite şemaları zaman-kapsamlılığı (*Zeitbegriff*) olarak ifade edilir (A144-145/B184).

Nicelik ve nitelik kategorilerinde, ilişki ve modalite kategorilerinde olduğu gibi her bir kategoriye ayrı bir zaman-belirlenimi tanımlanmamıştır. Elbette bu bir hata ya da eksiklik, veyahut bir bulanıklık olarak ele alınabilir. Netice itibarıyla özellikle de nicelik kategorisinde Kant’ın yalnızca “sayı”dan bahsetmesinin nasıl değerlendirilebileceğine dair *Saf Aklın Eleştirisi*’nde yeterli nüve yoktur. Burada herhangi bir nesnenin bilinmesinde (bunu kavranma olarak değerlendirebiliriz) tüm kategorilerin birlikte etkin olduğu ancak bilgi söz konusu olduğunda karmaşık ve her bir kategori gru-

¹² Kant’ın birinci basım kopyasına iliştiirdiği not. Bkz. Cambridge edisyonu s. 274 (d) harfli dipnot.

buna ilişkin farklı sentezleri içeren bir sentezden bahsedilebileceği düşünülebilir. Örneğin, herhangi bir nesnenin sayısallığından, yani niceliğinden o nesnenin var olması da ele alınmadan bahsedilemez. Dolayısıyla nicelik söz konusu olduğunda Kant'ın yalnızca tek bir şemadan, “sayı”dan bahsetmesi, her üç kategorinin de bir nesnenin sayısallığında ya da ölçüsünde birlikte oldukları anlamında gelebilir (Paton, 1936, Cilt II, s. 63-64). Yine de bu yaklaşım şu soruyu gündeme getirebilir: Bu açıklama tüm kategori grupları için geçerli olabilecek bir değerlendirme iken neden nicelik kategori grubunda tek bir şema sunulup özellikle ilişki ve modalitede tek tek tüm kategoriler değerlendirilmiştir? Ne var ki bu soru yanıtız kalır.

Sentez ve Heterojenliğin Homojen Kılınması

Daha önce şematizmde zamanın form olarak zaman değil sentezlenmiş zaman olarak ele alınması gerektiğinden bahsedilmişti. Bu sav duyusalılık düzeyinde bir sentezi gerekli kılar. Bu da sentezi gerçekleştiren yetinin anlama yetisi olmamasını gerektirir; çünkü anlama yetisinin doğrudan duyusalığın verileri üzerinde müdahalede bulunması transendental felsefenin ortaya koymaya çalıştığı tablo ile çelişiktir. Bu nedenle şemalar hayalgücü yetisinin ürünleri olarak karşımıza çıkar. Bu sentez *Kritik*'in A basımında hayalgücünün transendental sentezleri olarak adlandırılan (üçlü sentez: Görüde ayırmsamanın sentezi, hayalgücünde yeniden üretimin sentezi, kavramda tanımanın sentezi), özel olarak da ayırmsamanın sentezi olarak karşımıza çıkan sentez türü ile olanaklı kılınmıştı. Nitekim Kant üçlü sentezi bilmenin öznel kaynakları olarak sunmuştu. Burada da “görüde ayırmsanın sentezi” öne çıkar, çünkü ayırmsama ayırsmamış çeşitlilik düzeyinde ve zaman ekseninde gerçekleşebilen bir sentezdir. Kant da Şematizmde zamanın kendisinin görünümün ayırmsanmasında üretildiğini söyler (A143/B182).

Kant şematizmde hayalgücünün rolünden bahsederken şu cümleleri kurar:

Bütün bunlardan açıktır ki anlama yetisinin şematizmi¹³, hayalgücü yetisinin

¹³ Aslında burada “anlama yetisinin şematizmi” yerine “anlama yetisinin şematize edilmesi” tamlaması, daha yerinde görünüyor. Nitekim Kant şematizm kelimesini kategorilerin hayalgücü yetisi tarafından şematize edilmesi ve böylece deneyime uygun hale getirmesi bağlamında kullanıyor görünmektedir.

Karşılaştırma adına metnin Almancaş şöyleedir: “*Hieraus erbellt nun, daß der Schematismus des Verstandes durch die transzendentalte Synthesis der Einbildungskraft auf nichts anderes, als die Einheit alles Mannigfaltigen der Anschauung in dem inneren Sinne, und so indirekt auf die Einheit der*

transendental sentezi yoluyla, iç duyuda görünün tüm ayrışmamış çeşitliliğinin birliğinden ve böylece dolaylı olarak iç duyuya (bir alıcılık) karşılık düşen bir işlev olarak *Apperzeption*'un birliğinden başka bir şeye varmaz. Saf anlama yetisi kavramlarının şemaları böylece bu kavramların nesnelere ile bir ilişki ve dolayısıyla bir *anlam* kazanmalarını sağlayan biricik gerçek koşullardır (A146/ B185).

Hayalgücü yetisinin sentez işlevinin şematizmedeki rolünü Kant yukarıdaki alıntılardan da görülebileceği üzere açıklıkla dile getirir. Burada hayalgücü duyusalılık ve anlama yetisi malzemelerinin birbirleri ile ilişki kurmasını sağlayan şemaları üretmek geçişi mümkün kılar. Bunu ise Kant'ın "zaman-belirlenimleri" olarak adlandırdığı sentezler üzerinden yapar.

Buraya kadar bahsedilenler ışığında şematizme ilişkin öne çıkan özellik birbiri ile türdeş/homojen olmayan anlama yetisi kavramları ile görü ve-rilerinin türdeş, homojen hale getirilebilmesidir (A137/ B176).

Kant, 1797 yılında yazdığı ve daha önce bahsi geçen notta şematizm bölümünün anlaşılması çok zor ama bir o kadar da önemli bir bölüm olduğuna değinirken önemli bir not olarak zamanın görüsünün kategorilerle homojen olmadığına ancak zaman-belirleniminin, verili bir görüde temsillerin bir sentezde (*compositio*) birliğinin bu homojenliği sağlayabileceğine dikkat çeker (Kant, 2005, 6359, 18:685). Bu, halihazırda sentezlenmiş zamanla kategorilerin sentezlendiği anlamına gelir.

Şemalar ara bulucudur ve bu arabuluculuğu hem intellektüel (*intellektuelle*), düşünme edimi ile ilgili) hem duyulur olmasıyla mümkün kılar. Yukarıda dile getirildiği gibi bu durum aslında hayalgücü yetisinin yapısıyla alakalıdır. Daha iyi açıklayabilmek için burada bir parantez açarak Martin Heidegger'in Kant yorumuna değinilebilir. Kant felsefesinde hayalgücünün rolü ve önemi üzerine oldukça ayrıntılı bir çalışma gerçekleştiren Heidegger hayalgücünün hem düşünce hem görü olduğunu ileri sürmüş ve bu düşüncesini ise hayalgücünün geçmişi temsil edebilme ve nesneyi yokluğunda görülebilmeye gücüne dayandırmıştır. Heidegger'e göre bu durum hayalgücüne ikili bir karakter verir:

Apperzeption, als Funktion, welche dem inneren Sinn (einer Rezeptivität) korrespondiert, hinauslaufe. Also sind die Schemate der reinen Verstandesbegriffe die wahren und einzigen Bedingungen, diesen eine Beziehung auf Objekte, mithin Bedeutung zu verschaffen, und die Kategorien sind daher am Ende von keinem anderen, als einem möglichen empirischen Gebrauche (...)" (A146/ B185).

Öncelikle, hayalgücü yetisi görü karakterine sahiptir, birine vermek (*Sichgebens*), verili olmasını sağlamak (*Gebenlassens*) [bakımından]. İkinci olarak, bu yeti, şimdi olmadan, yani, nesnenin mevcudiyeti olmadan görü karakterine sahiptir. (...) Netice itibarıyla, hayalgücü yetisi *duygulanım/etkilenim* olmadan bir görüdür –o bir görüdür ama aynı zamanda bir *işlevdir*, bir başka deyişle ne yalnızca biri ne de diğeri ancak bir biçimde görü olduğu kadar düşünmedir de. Böylece hayalgücü yetisinin yapısının kaba bir açıklaması onun ikili karakterini açık hale getirir (Heidegger, 1997, s. 189).

Heidegger'in ileri sürdüğü bu yaklaşımla daima hayalgücünün bir ürünü olan şemaların da duyusallık ile anlama yetisi arasındaki bağlantının sağlanabilmesi açıklanabilir olur. Dolayısıyla hayalgücü hibrit bir yetidir demek yanlış olmayacaktır. Ne var ki burada bir adım daha ileri gidilmesi ve Kant'ın yaptığı oldukça hayati bir ayrımın gündeme getirilmesi gerekir: Üretici (*produktiven*) ve yeniden üretici (*reproduktive*) hayalgücü ayrımı.

Üretici ve Yeniden Üretici Hayalgücü ve Şematizm

Üretici ve yeniden üretici ayrımıyla hayalgücü hem duyusallık hem anlama yetisi ile ilişki kurabilir hale gelir çünkü Robert Hanna'nın da belirttiği gibi hayalgücü hem duyusallık hem anlama yetisine hizmet edebilen bir yapıya sahiptir. Dolayısıyla hayalgücünün “adanmış” ve “göreve duyarlı” bir yapısı vardır. Hayalgücü “üretici” ya da “yeniden üretici” olarak işleyen bilişsel bir yetidir ve şunları üretir: (a) görünün zaman ve uzay formları, (b) bilinçli duyusal durumda yeni mental imgeler/betimler, (c) yeniden üretilen imgeler/betimler ya da hatıralar ve (d) genel kavramsal kuralları özel biçimsel formlara ve duyusal imgelere yorumlamaya yarayan şemalar (Hanna, 2001, s. 52). Hanna'ya göre şema ve kavram arasındaki ayrım da şemaların kavramlar gibi *tanımlanması*; daha ziyade *betimleyici* olmasıdır (Hanna, 2006, s.III).

Burada hayalgücü yetisinin iki farklı işlevi ile hem empirik hem transendental görevler icra ettiğini görebiliriz (Woods, 1983, s. 206). Kavram çeşitliliği düşünüldüğünde bu ayrımın gerçekten de önemli olduğu görülecektir, çünkü hayalgücünün hem empirik hem saf kavramlar için şemaları böylelikle mümkün olur. Empirik kavramlar ayrılmamış çeşitlilik üzerinde zaman ekseninde bir sentezle alınıp kavram altına getirilirken transendental kavramda iç duyunun formunun ayrılmamış çeşitliliği zamanla sentezlenir.

Daha önce işaret edildiği gibi şemalar aynı zamanda *Apperzeption*'un birliği ile de uyum içinde, bu birlik doğrultusunda olmalıdır. Burada da transendental hayalgücü yetisinin saf sentezinden bahsedilmesi gerekir. Empirik ayrışmamış çeşitlilik transendental *Apperzeption*'un sağladığı birliğe uymalıdır “çünkü hayalgücünün empirik sentezi hayalgücünün transendental sentezi ile uyum içinde olmalıdır ve hayalgücünün transendental sentezi *Apperzeption*'un birliği ve dolayısıyla düşüncenin formları ile ancak ve ancak saf bir sentez olması koşulu ile uyum içinde olabilir” (Paton, 1936, s. 381).

Kant'ın üretici hayalgücü ile ilgili söyledikleri hatırlanacak olunursa:

Hayalgücü yetisinin kendisi bir *a priori* sentez yetisi olduğu için, ona üretici hayalgücü yetisi adını veririz. Ve tezahürün tüm ayrışmamış çeşitliliği açısından bunun sentezindeki zorunlu birlikten daha ötesini amaçlamadığı ölçüde, hayalgücü yetisinin transendental işlevi olarak adlandırılabilir. Buna göre tezahürlerin benzerliğinin (*Affinität*), onunla birlikte aralarında-bağ-kurulmasının (*Assoziation*) ve son olarak bunun yoluyla yasalara göre yeniden-üretilmelerinin, bunun sonucunda da deneyimin kendisinin yalnızca hayalgücü yetisinin bu transendental işlevi aracılığıyla olanaklı olması hiç kuşkusuz tuhaf, ama gene de bu noktaya dek söylenenlerin açık bir sonucudur. Çünkü bu transendental işlev olmaksızın nesnelerin kavramları bir deneyimi oluşturmak için bir araya gelemeler (A123).

Dolayısıyla hayalgücünün işlevi genel olarak birbiriyle bağlantısı olmayan, deyim yerindeyse izole öğeleri birleştirmek, bir araya getirmektir (Woods, 1983, 215).

Şematizm, Yargıgücü ve Hayalgücü

Buraya kadar ele alınan noktalar doğrultusunda çalışmanın başında dile getirilen yargı konusuna yeniden dönülmesi gerekir. Şematizmin temel meselesinin yargı olduğu belirtilmişti. Anlama yetisinin ve genel olarak düşünmenin koşulu olan kategorilerin deneyime uygulanması, bunun zamanla ilişkisi ve hayalgücünün bu ilişkiyi nasıl tesis ettiği gösterilmeye çalışıldı.

“Şematizm bölümünde [Kant] detaylı bir biçimde kategorilerde o ana kadar belirsiz bırakılan öge ile yani her bir kategorinin içerdiği duyusallık koşulu ile ilgilenir” (Paton, 1936, Cilt II, S. 67). Bu, Kant'ın, birinci ana kesim olan “Transendental Analitik”in “Birinci Kitap: Kavramların Analitiği” ve “İkinci Kitap: İlkelerin Analitiği” bölümlemesinde de görülebilir. “Kav-

ramların Analitiği”nin birinci bölümü “Tüm Saf-Anlama Yetisi Kavramlarının Bulunuşu için İpucu” başlığıyla açılır. A70-B95'te konulan ipucu bölümünde yer alan yargı türleri ile başlayan tablo buradan kategorilere, kategorilerden ise şematizm aracılığıyla yargılara yeniden dönen bir dairesellik içerir.

Kant daha önce, “Kavramların Analitiği” bölümünde yargıyı tanımlarken kavramlar ve görüler arasındaki ayrıma vurgu yaparak şu cümlelere yer vermişti:

Yalnızca görüden başka hiçbir temsil dolayumsuz bir şekilde nesne ile bağlantılı olmadığı için, bir kavram hiçbir zaman bir nesne ile dolayumsuz bağlantılı değildir, ama ancak onun başka herhangi bir temsili (bu ister görü, ya da isterse kendisi bir kavram olsun) ile bağlantılı olabilir. Yargı öyleyse bir nesnenin dolaylı bilgisi ve bu nedenle onun bir temsiline temsilidir. (...) (A68-A69/ B93-B94).

Yukarıda bahsedilen özellikleri doğrultusunda yargı için şunlar söylenebilir: (1) yargı bir birlik verme edimidir, (2) yargı bir sentezdir, (3) yargı doğrudan değildir, dolayımıdır, temsiline temsilidir. Burada yargının özellikle temsiline temsili olarak tanımlanması, Kant'ın anlama yetisinin kategorilerini doğrudan doğruya devreye sokmak istememesidir. Bu nedenle anlama yetisi ve duyusallık arasında dolayım şarttır. Bu nedenle Kant üçüncü bir yeti olarak hayalgücünün önemini görmüş ve hayalgücünün şemaları aracılığıyla kategoriler ve görü arasındaki dolayımı kurabilmiştir.

Sonuç

Burada gösterilmeye çalışıldığı gibi Şematizm *Saf Aklın Eleştirisi*'nin en kilit niteliğindeki bölümlerinden biridir. Şematizmin anlaşılması dedüksiyon ve belirleyici yargıların imkanının serimlenmesi açısından oldukça önemlidir. Bu önem transendental felsefenin isabetli bir biçimde ayırdığı duyusallık ve anlama yetilerinin malzemelerinin birleştirilmesi gereğinden kaynaklanır. Şematizm insan bilişi açısından zamanın ve sentezin önemini sergiler. Kant, *Saf Aklın Eleştirisi*'nin Transendental Estetik ve Transendental Mantık bölümlerini duyusallığın formları olan zaman ve uzaydan başlayarak, yargı türleri ve bu yargı türleriyle kategorilerin ilişkilerini göstererek aslında zaman-belirlenimi ekseninde duyusallıktan herhangi bir malzemesi olmayan saf kavramların duyusallığın verileri üzerinde *quid juris* yargıda bulunabildiğini adım adım açıklar ve bu açıklamanın en önemli adımlarından

birini de şematizm bölümü teşkil eder. Kant'ın yazı üslubu nedeniyle karanlıkta kalmış görünse de şematizmle yapmaya çalıştığı açıktır. Bu nedenle karanlıkta kalmış olan esasen Kant felsefesi açısından şematizmin ne denli önemli olduğudur.

Kaynaklar

- Allison, H. E. (2004). *Kant's Transcendental Idealism: An Interpretation and Defense*, New Haven: Yale University Press.
- De Boer, K. (2018). Kant's Account of Sensible Concepts in the *Inagural Dissertation* and the *Critique of Pure Reason*, *Natur und Freiheit*. Akten des XII. Internationalen Kant-Kongresses, Ed. Violetta Waibel, Margit Ruffing, David Wagner, Berlin: De Gruyter <https://doi.org/10.1515/9783110467888-021>, 1015-1022
- Gözkân, H.B. (2018). *Kant'ın Şemsiyesi*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- Hanna, R. (2001). *Kant and the Foundations of Analytic Philosophy*, Oxford: Clarendon Press
- Hanna, R. (2006). *Kant, Science and Human Nature*, Oxford: Clarendon Press
- Heidegger, M. (1997). *Phenomenological Interpretation of Kant's Critique of Pure Reason*. Çev. Parvis Emad ve Kenneth Maly, Indianapolis: Indiana University Press
- Kant I. (2005). *Notes and Fragments*, Ed. Paul Guyer, New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (1992), *Theoretical Philosophy 1755-1770*, Cambridge: Cambridge University Press,
- Kant, I. (1999). *Correspondence*, Çev. ve ed. Arnulf Zweig, Cambridge: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2007). *Critique of the Power of Judgement*, Çev. Paul Guyer, Eric Matthews, New York: Cambridge University Press.
- Kant, I. (2009). *Critique of Pure Reason*, Çev. Paul Guyer, Allen W. Wood, New York: Cambridge University Press.
- Kovanlıkaya, A. (2014). Tezahürleri Sahiden Bilebilir miyiz? *Kant Özel Sayısı, Felsefi Düşün*, Sayı: 3, 35-54
- Krämer S. (2018). Schematism, Imagination, and Pure Intuition, *Image, Imagination, and Cognition*, Ed. Christoph Lüthy, Claudia Swan, Paul Bakker, Claus Zittel, Brill Publishing, Leiden
- Kuehn, M. (2017). *Immanuel Kant*, Çev. Bülent O. Doğan, İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları
- Paton, H.J. (1936) *Kant's Metaphysics of Experience*, Londra: George Allen & Unwin Ltd.

- Shaper, E. (1964). Kant's Schematism Reconsidered. *Review of Metaphysics*. Cilt:18, Sayı: 2, 267:292
- Woods, M. (1983). Kant's Transcendental Schematism. *Dialectica*, 37(3), 201:219

Öz: Bu çalışma Saf Aklın Eleştirisi'nde özellikle Dedüksiyon bölümünün açıklanmasında hayati önemi haiz olan ancak zor yapısı nedeniyle anlaşılması oldukça güç görünen "Şematizm" bölümüne odaklanacaktır. Şematizm, Kant'ın ömrü hayatı süre zarfından başlayarak filozof ve düşünürlerin ilgisini zorluğu ile çekmiş ve genel olarak anlaşılabilirlik nedeniyle çok fazla üzerine eğilmemiş ancak kilit niteliğinde bir bölümdür. Şematizm, Kant felsefesinde belirleyici yargıların imkân ve Dedüksiyon bölümlerini kapsayıcı, dolayısıyla transendental felsefenin imkân zeminini kuran yapıya ışık tutar. Kant Şematizmle duyusal ve anlama yetisi arasındaki köprüyü incelikli bir biçimde kurarak hem empirizm hem idealizme mesafesini korumayı başarır. Bu bağlamda bu çalışma Kant'ın *Saf Aklın Eleştirisi'*nde ortaya koyduğu felsefi tabloyu Şematizm bölümü ile aydınlatarak Şematizmin transendental felsefe için ne denli büyük bir öneme sahip olduğuna işaret edecektir.

Anahtar Kelimeler: Kant, Saf Aklın Eleştirisi, Şematizm, hayalgücü, sentez.

